

İBN MU‘TÎ’NİN KİTÂBU’L-FUSÛL Fİ’N-NAHV ADLI ESERİNDE İSTİŞHÂD

İsmail DEMİR*

ÖZET

Bu makalede Arapça ’da istihâda duyulan ihtiyaç hakkında bilgi verilmiş ve istişhâd edilen metinlerin çeşitleri üzerinde durulmuştur. *Kur’ân’ı Kerîm*, şiir, nesir ve hadis metinleri ile istişhâd edilip edilemeyeceği, âlimlerin görüşleri doğrultusunda incelenmiştir. İbn Mu‘tî’nin *Kitâbu’l-Fusûl fi’n-Nahv* adlı eserinde istişhâd konusu ele alınmıştır. Onun, *Kur’ân’ı Kerîm*, şiir, nesir ve hadisten gösterdiği şâhitler üzerinde durulmuş, örneklerin açıklama ve izahlarına yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: istişhâd, *Kur’ân’ı Kerîm*, şiir, nesir, İbn Mu‘tî.

The Demonstration (Istişhâd) in *Kitâbu’l-Fusûl fi’n-Nahv* of Ibn Mu‘tî

ABSTRACT

In this article information is given about need of demonstration in Arabic and focused on the kind of texts that shows demonstration. Information is given about whether demonstrate with the holy Quran, poetry, prose, hadith about expert opinions or not.

In this work, the demonstration topic is focused on The book “*Kitâbu’l-fusûl fî’n-Nahv* of Ibn Mu‘tî that he shows from the holy Quran, poetry, prose, hadith. Emphasized on the demonstration that Ibn Mu‘tî instance’s that he do them and give place to explorations and descriptions of some of this demonstration.

Key words: demonstration, the holy Quran, poetry, prose, hadth.

* Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Arap Dili ve Belagatı Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

Giriş

Arapça, kelime ve üslup bakımından zengin dillerdendir. Bu dilin gramerinin tespiti belli merhaleler geçirmiştir. İslâm'dan önceki dönemde yaşayan Arapların yazılı bir gramerinin olmadığı bilinmekle birlikte, doğuştan gelen tabii yetenekleri ile fasih, gramer kurallarına bağlı konuştukları ve şiir terennüm ettikleri ifade edilmektedir. Bu durum, *lahn*'ın (fasih olmayan, kuralsız hatalı konuşma), Cahiliye döneminde hiç olmadığı anlamına gelmemektedir.

İslâmî dönemde, Arap olmayanların müslüman oluşu, bu dilin fethedilen bölgelerde din ve bilim dili olarak yaygınlaşmasıyla lahn artmaya başlamıştır. İstişhâd ihtiyacı, fetihler sonucu Arapların dillerinin bozulması tehlikesi karşısında ortaya çıkmıştır. Tefsir, hadis gibi dinî ilimler ve Arap dili ve edebiyatı gibi dil ile ilgili bilim dallarında yapılan çalışmalarda müellifler, bir kelime veya ifadenin lafız, anlam ve kullanım doğruluğunu ispatlamak maksadıyla sihhati kesin olan nazım ve nesirden örnekler başvurmuşlardır. Bu örnekler, şahit gösterilen metinlerdir. İstişhâd edilen metinler ya *Kur'ân*'ı *Kerîm*'den ya şiir veya nesirden veyahut ta hadis'ten alınmıştır.

Bu makalede Arap dili ve edebiyatı gibi dil ile ilgili bilim dallarında ve Tefsir, Hadis gibi dinî ilimlerde önemli bir konu olan “İstişhâd” üzerinde durulmuş, bu hususta genel bir bilgi verilmiştir. Daha sonra İbn Mu‘tî'nin *Kitabu'l-Fusûl Fi'n-Nahv* adlı eserinde istişhâd konusu ele alınmıştır. Onun, *Kur'ân*'ı *Kerîm*, şiir, nesir ve hadisten gösterdiği şahitler üzerinde durulmuş, istişhâd örneklerinin izahlarına yer verilmiştir.

İstişhâd

الاستشهاد (el-İstişhâd) kelimesi, شَهَدَ (ş-h-d) kökünden اسْتَفْعَالَ (istif'âl) kalımdan bir mastardır. Sözlükte, bu kelime kök olarak (sülâsi) “hazır olmak, gelmek, kesin haber vermek ve tanıklık etmek” gibi anlamlara gelmektedir. الاستشهاد (el-İstişhâd) kelimesi ise, sözlükte, “bir kimsenin şahitliğini istemek, şahitlik hususunda birinin yardımını istemek ve bir şeyi delil olarak ileri sürmek” anlamlarındadır¹.

el-İstişhâd kelimesinin terim anlamına gelince; bu durum çeşitli ilim

¹ el-Ferâhîdî, Hafîl b. Ahmed, *Kitâbu'l-'Ayn*, I-VIII, Beyrut, 1408/1988, III, 397 v.d.; el-Cevherî, İsmâ'îl b. Hammâd, *es-Sihâh Tâcu'l-Luğa ve Sihâhu'l-'Arabîyye*, I-VI, nşr. Ahmed 'Abdulğafûr 'Attâr, Beyrut, 1399/1979, II, 494; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, I-X, Kahire, 1306, II, 391; İbnu Manzûr, Muhammed b. Mukerrem, *Lisânu'l-'Arab*, I-XV, Dâru Sâdır, tsz., II, 241-243; Mütercim Asım Efendi, *Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi*, I-VI, nşr. Mustafa Koç - Eyyüp Tanrıverdi, İstanbul, 2013, II, 1475; Özbalkıç, Mehmet Reşit, *Kur'ân ve Hadis'in Arap Gramerindeki Rolü*, İzmir, 2006; s.,41.

dallarına göre farklılık arz etmektedir. Biz burada sadece onun Arap diliyle (lugat, sarf, nahiv ve belâgat) ilgili tanımına yer vereceğiz.

Sa'îd el-Efğânî, istişhâdî, “Arapça’da bir kâidenin doğruluğunu, bir kelime ya da cümlenin kullanılmasını; hâfızası sağlam, konuşması fasih olan bir Arap’tan sahih senetle gelen naklî bir delil ile ispat etmektir.”² şeklinde tanımlamaktadır.

Diğer bir tanımla ise, “bir kelimenin veya bir ifadenin lafız, anlam ve kullanım doğruluğunu kanıtlamak amacı ile doğruluğu kesin olan nazım ve nesirden örnek vermek”³ şeklindedir. Ebû Hilâl el-‘Askerî (öl.400/1009’dan sonra) de istişhâdî, “Bir ifadeden sonra, onu bundan doğan ve buna bir zeyil konumunda olan, doğruluğuna delil ve örnek teşkil eden diğer bir sözün getirilmesidir.”⁴ diye tarif etmiştir. el-İstişhâd kavramının daha başka tanımları da vardır⁵. Bazı kaynaklarda istişhâd yerine istidlâl ve ihticâc terimleri de kullanılmıştır.

İstişhâd için getirilen örneğe şâhid (çoğulu) şevâhid denir. eş-Şâhid kelimesi de çeşitli ilimlere göre değişik şekillerde tanımlanan bir terimdir.⁶

İstişhâd konusu, geçmişte ve günümüzde Arap dilinin önemli meselelerinden biridir. es-Suyûtî (öl.911/1505), İbnü'l-Enbârî (öl.328/940)’nin adı geçen şâhidleri (delil), nakil, kıyâs ve istishâb olmak üzere üç tane olarak ifade ettiğini; İbn Cinnî (öl.392/1002)’nin ise bunları; semâ‘, icmâ‘ ve kıyâs şeklinde yine üç olarak bildirdiğini söylemektedir.⁷ es-Suyûtî’ye göre ise bu deliller, semâ‘, icmâ‘, kıyâs ve istishâb olmak üzere dört tanedir.⁸

İstişhâd edilen metinler genel bir ifade ile şiir ve şiir dışı sözlerdir. Bunlar *Kur’ân-ı Kerîm*, hadis, Arapçalarına güvenilen fasîh Arapların nazım ve nesirleridir.⁹

Kur’ân-ı Kerîm

Kendisi ile istişhâdda bulunulanlar arasında ilk sırada yer alan ve buna en lâyük olan *Kur’ân-ı Kerîm*’dir. Hiç şüphesiz *Kur’ân*, Arapça’nın aslî kalıplarını son derece güvenilir bir şekilde koruyarak günümüze taşımıştır.

² Sa’îd el-Efğânî, *Fî Usûli’n-Nahv*, Dimaşk,1383/1964, s.6.

³ İsmail Durmuş, “İstişhâd”, *DİA*, XXIII, 396.

⁴ Ebû Hilâl el-‘Askerî, *Kitâbu’s-Sinâ’ateyn el-Kitâbe ve’s-Şi’r*, İstanbul, 1320, s. 331.

⁵ Bkz. İbn Sinân el-Hafâcî, *Sirri’l-fesâha*, Beyrut, 1402/1982,s.275.

⁶ Bkz. et-Tahânevî, Ebû ‘Alî b. ‘Alî, *Keşşâfu Istulâhâti’l-Funûn*, c.II, Calcuta, 1862, s.1043.

⁷ es-Suyûtî, Celâluddîn ‘Abdurrahmân, *el-İktirâh fî ‘İlmi Usûli’n-Nahv*, nşr ‘Abdulkâim ‘Atiyye, Dimaşk, 1427/2006, s. 21.

⁸ es-Suyûtî, *a.g.e.*, s.21,39, 73,79,137. Ayrıca bu terimlerin kısa açıklamaları için bkz. Özbekçisi, s.44-46.

⁹ es-Suyûtî, *a.g.e.*, s.39.

Bu nedenle *Kur'ân-ı Kerîm*, kıyâsa asıl teşkil eden metinler içinde en muteberi sayılmıştır¹⁰. *Kur'ân*, en fasih ve en belîğ söz kabul edildiğinden dolayı onun mütevâtir, şâz ve âhâd kıraatleriyle istişhâd edilmiştir¹¹. Arap dilinde *Kur'ân* en sağlam söz kabul edilmektedir. *Kur'ân*, Hz. Peygamber ve ashâbı zamanında değer verme, yazma, ezberleme, okuma ve uygulamada eşi görülmemiş bir konumdaydı. Esedî, Temîmî ve Kureyş kabilelerinin ve Arap Yarımadası'nın her yerinde yaşayanların anladığı yüksek bir dil örneğini temsil ediyordu¹².

Nitekim es-Suyûtî, bu konuda şöyle demektedir: “*Kur'ân-ı Kerîm*'in mütevâtir, âhâd ve şâz bütün kıraatleriyle Arap dilinde istişhâd câizdir. Âlimler bilinen kıyâsa ters düşmedikçe şâz kıraatlerle bile istişhâdın câiz olabileceği hususunda ittifak etmişlerdir. Bununla birlikte, kıyâsa zıt olursa, ona kıyâs yapmak câiz olmamasına rağmen, bizzat bu kıraatın benzerinde onunla istişhâd edilebilir. Sözümlü ettiğim bu şâz kıraatlerle istişhâd meselesi fıkıhta ihtilâflı bir konu olsa da, nahviciler arasında bir fikir ayrılığı bilmiyoruz”¹³.

Abdülkâdir el-Bağdâdî (öl.1093/1682) de, Allah'ın kelâmının sözlerin en fasih ve belîği olduğunu ve onun kıraatlerinin mütevâtir veya şâz olmasıyla istişhâdın olabileceğini ifade etmekte ve İbn-i Cinnî'nin yukarıda zikrettiğimiz görüşüne atıfta bulunmaktadır¹⁴.

Râgıb el-İsfehânî (öl.502/1108)'ye göre, *Kur'ân-ı Kerîm*'in lâfızları, Arap kelâmının özü, kaynağı, vasıtası ve en üstünüdür; fakîh ve âlimler kural koyma ve hüküm vermede ona istinat etmektedirler. En usta şâirler ve belagâtçılar, şiir ve nesirlerinde ona sığınmakta ve ondan güç almaktadırlar¹⁵.

Kur'ân-ı Kerîm'in mütevâtir, âhâd ve şâz bütün kıraatlerinin Arapça'da hüccet ve delil olduğunu ifade eden Sa'îd el-Efğânî, nahvicilerin en büyük kusuru *Kur'ân-ı Kerîm*'in bütün kıraatlerini idrak edememeleri ve kendilerine ihtiyaç duyulan yüzlerce şâhidi ihmal etmeleridir. Eğer onları kullanmış olsalardı, kuralları çok daha sağlam olurdu¹⁶ demektedir.

Özet olarak denilebilir ki, şâz kıraatler hakkında az da olsa bazı tartışmalar olsa da bütün eski ve yeni dil bilimciler, *Kur'ân-ı Kerîm* ile

¹⁰ Özbalkıç, Mehmet Reşit, *Kur'ân ve Hadis'in Arap Gramerindeki Rolü*, s.65.

¹¹ İbn-i Cinnî, Ebu'l-Feth 'Osmân, *el-Muhteseb*, nşr. 'Alî en-Necdî Nasîf – 'Abdu'l-Fettâh İsmâ'il Şiblî, I-II, Kahire, 1386/1966, I,32; İsmail Durmuş, “İstişhâd”, *DİA*, XXIII, 396.

¹² “قضية الاحتجاج في النحو العربي”, <http://zahra1.com/BHOOTH/BO-ehategag2.html>, (20.12.2014).

¹³ es-Suyûtî, *a.g.e.*, s. 39.

¹⁴ el-Bağdâdî, Abdülkâdir b. Ömer, *Hizânetü'l- Edeb*, I- XIII, nşr. Abdüsselâm M. Hârûn, Kahire, I, 9.

¹⁵ Râgıb el-İsfehânî, *el-Müfredât fî Meâri'l-Kur'ân*, nşr. Mektebetu Nezzâr Mustafa el-Bâz, s. 4.

¹⁶ Sa'îd el-Efğânî, *Fî Usûli'n-Nahv*, s.,45.

istişhâdı genel olarak kabul etmişlerdir.

Hadis

Arap dili grameri âlimleri, gramer kurallarının konulmasında, lügavî lâfızların tespitinde ve kelime istimallerinde birinci derecede *Kur'an* ayetleri ile fasih Araplardan nakledilen veya duyulan manzûm ve mensûr sözleri esas almışlardır. Dil ve gramer kurallarının delillendirilmesinde, hadisler ister nesir ister şiir olsun diğer Arap kelâmından daha uygun görülmektedir¹⁷.

Nitekim nahivciler ve diğer bütün bilginler; Rasûlullah (s.a.s.)'ın, Arapların en fasihi olduğunu; en güzel, en yaygın ve en latîf bir şekilde konuştuğunu ve başka bir lehçeyle hitap ettiğinde bu lehçe sahiplerine kısa ve muciz ifâdelerle açıklamalar yaptığını ittifakla kabul etmektedirler¹⁸.

Hadislerle istişhâdın câiz olup olmadığı hususu ise tartışmalı bir konudur. Yapılan araştırmalar, bu ihtilafın hicrî yedinci yüzyılda ortaya çıkıp, tartışılmaya başlandığını göstermektedir. Zira Arap dili grameriyle meşgul olan kadîm dil bilginleri çalışmalarında birinci derecede *Kur'an* âyetleri ve fasih Araplardan nakledilen veya duyulan manzûm ve mensûr sözleri esas almışlar, hadislere pek fazla yer vermemişlerdir. Müteahhirîn dilciler ise hadis lâfızlarıyla istişhâd edilip edilemeyeceği hususunda ihtilâf etmişlerdir¹⁹.

Bu hususta üç görüş ortaya çıkmıştır.

1. Hadisle İstişhâdı Kesinlikle Caiz Görmeyenler
2. Her Türlü Hadisle İstişhâda Cevaz Verenler
3. Bir Kısım Hadislerle İstişhâda Cevaz Verenler

Hadisle İstişhâdı Kesinlikle Caiz Görmeyenler

Hadisle istişhâdın caiz olmaması demek, dilin kelimelerini belirleme ve kurallarını tespit etme konusunda hadis esas olarak alınamaz demektir. Bu görüşü benimseyenlerin başında Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed el-İşbîlî (ö.

¹⁷ Sa'îd el-Efğânî, *Fî Usûli'n-Nahv*, s.,46; Muhammed Sâlih Şerîf Askerî, “el-İstişhâd bi'l-Hadîsi'n-Nebeviyyi's-Şerîf inde'l-Luğaviyyîn”, *Âfâku'l-Hadarâti'l-İslâmiyye Akadamiyyetü'l-'Ulûmi'l-İnsâniyye ve'd-Dirâsâti's-Sakâfiyye*, yıl, 13, sayı,II, 97-113, 1431h. s.101.

¹⁸ Sa'îd el-Efğânî, *Fî Usûli'n-Nahv*, s.,46; Muhammed Salih Şerif Askerî, “el-İstişhâd bi'l-Hadîsi'n-Nebeviyyi's-Şerîf inde'l-Luğaviyyîn”, *Âfâku'l-Hadarâti'l-İslâmiyye Akadamiyyetü'l-'Ulûmi'l-İnsâniyye ve'd-Dirâsâti's-Sakâfiyye*, yıl, 13, sy.,2, (1431h.) 97-113, s.97,101; Özbalkıç, Mehmet Reşit, *Kur'an ve Hadis'in Arap Gramerindeki Rolü*, s.201; Mutîr b. Huseyn el-Malîkî, *Mevkifi 'İmin li Lugati'l-Hadis min Usûli'n-Nahvi'l-'Arabi*, Câmî'ati Ummi'l-Kurâ, 1422-1423h., s.17.

¹⁹ Hüseyin Tural, “Arap Dilinde Şiir ve Hadisle İstişhâd Meselei”, *EAİFD*, sy. 9 (1990), 67-79, s. 70.

680/1289) (İbn ed-Dâî adıyla meşhurdur), talebesi Esîruddin Muhammed b. Yûsuf (ö.745/1344) (Ebû Hayyân diye bilinir) ve benzeri nahivciler gelmektedir. Hatta Ebû Hayyân, bu görüşünün; ister ilk dönem bilginleri ister daha sonraki dönem bilginleri olsun, Arap dil bilginlerinin ortak görüşü olduğunu iddia ederek, ‘*Kitabu’t-Teshîl*’ şerhinde şunları kaydetmiştir: “Nahiv ilminin ilk kurucuları olan ve Arap dilinin kurallarını ortaya koyanlar; ister Ebu ‘Amr (öl.154/771), İsa b. ‘Umer (öl. 149/776), el-Hafîl (öl. 175/791) ve Sîbeveyh (ö. 180/796) gibi Basralı imamlardan, ister el-Kisâî (ö. 189/805), el-Ferrâ (öl. 207/822), ‘Ali b. Mubârek el-Ahmer (öl. 294/906), Hişâm ed-Darîr (öl. 209/824) gibi Kufeli imamlardan olsun, böyle bir şey yapmamışlardır –yani hadisi dilde delil olarak kullanmamışlardır. Her iki ekolün sonradan gelenleri, Bağdat ve Endülüs nahiv âlimleri gibi diğer bölgelerdeki bilginler de bu yolda onları izlemişlerdir.”²⁰

Ancak bu görüşü benimseyenler, eski dil âlimlerinin hadisle istişhâdı caiz görmediklerini ispat edememektedirler²¹. Nitekim Sîbeveyh *el-Kitâb* isimli meşhur eserinde yedi tane hadisle istişhâdda bulunmuştur²².

Her Türlü Hadisle İstişhâda Cevaz Verenler

Bazı bilginler ise, hadisin dilde delil olarak kullanılmasını caiz görenek, hadisi kelimelerin tahkiki ve kuralların tespitinde başvurulacak kaynaklar arasında saymışlardır. Bunların başında *Elfiyye* müellifi İbn Malik adıyla meşhur Muhammed b. Abdullah (öl. 672/1274) ve *Muğni'l-Lebîb* müellifi İbn Hişam diye meşhur olan Abdullah b. Yûsuf (öl.761/1360) gelmektedir. Bu görüşe destek verenlerden biri de el-Bedr ed-

Demâmî (öl. 825/1424) dir. O, “*Tahrîru’r-Rivâye*” adını verdiği *Kifâyetu’l-mutahaffız* şerhinde bunu dile getirmiştir. Bu görüşü benimseyenler arasında el-Cevherî (ö. 400/1009), İbn Sîde (öl.458/1066), İbn Fâris (öl. 395/1004), İbn Haruf (ö. 609/1213), İbn Cinnî (öl. 392/1002), İbn Berrî (ö. 582/1187) ve es-Suheyfî’yi (öl. 581/1185) zikretmişir²³.

²⁰ Muhammed el-Hadır Huseyn, “Arapça’da Kelime ve Kuralların Doğrulanması İçin Hadislerin Kullanılması”, çev. Hasan Taşdelen, *UÜİFD*, c.,13, sy., 1, 2004, 210-225, s. 213; krş, Sa’îd el-Efğânî, *Fî Usûli’n-Nahv*, s.46-48, Hüseyin Tural, “Arap Dilinde Şiir ve Hadisle İstişhâd Meselei”, *EAFD*, sy. 9 (1990), 67-79, s.70-71; Muhammed Salih Şerif Askerî, “el-İstişhâd bi’l-Hadîsi’n-Nebeviyyi’ş-Şerîf inde’l-Luğaviyyîn”, *Âfâku’l-Hadarâti’l-İslâmiyye Akadamiyyetü’l-‘Ulûmi’l-İnsâniyye’v’ed-Dirâsâti’s-Sakâfiyye*, yıl, 13, sy.2, (1431h.) 97-113, s.101.

²¹ Mutîr b. Huseyn el-Malikî, *Mevkifu ‘İlm li Luğati’l-Hadîs min Usûli’n-Nahvi’l-‘Arabî*, Câmî’ati Ummi’l-Kurâ, s.17.

²² Bkz., Sîbeveyh, Ebû Bişr ‘Amr b. Osmân b. Kanber, *el-Kitâb*, nşr. Muhammed Hârûn, I-V, Kahire, 1408/198, I, 174,327, II, 32, 80, 393,III, 268, IV, 116. 242.

²³ Muhammed el-Hadır Huseyn, “Arapça’da Kelime ve Kuralların Doğrulanması İçin Hadislerin Kullanılması”, Çev. Hasan Taşdelen, *UÜİFD*, c.,13, sy.1, 2004, s.214.

Sa'îd el-Efğânî ise, hadisle istişhâdın asıl olduğunu bildirmekte ve şöyle demektedir: “Sözlükler hadisle istişhâd ile doludur. el-Ezherî (öl.370/980), el-Cevherî, İbn Fâris, İbn Sîde ve ez-Zemahşerî (öl. 583/1143)’nin sözlüklerine bakılması Ebû Hayyân’ın iddialarını çürütmeye yeter²⁴.”

Bir Kısım Hadislerle İstişhâda Cevaz Verenler

Hadisle istişhâda karşı çıkanlarla, caiz görenler arasında orta bir yol tutan, yani bir taraftan hadisle istişhâda cevaz verirken, öte yandan bir kısım şartlar ileri süren dâimîler de bulunmaktadır. Zira bir kısmının dilde delil olarak kullanılabileceği konusunda ihtilaf etmek yersizdir. Bu görüşe göre, lâfızlarıyla nakle itina gösterilen hadislerle istişhâda bulunmak caiz, diğerleri ile caiz değildir.

Bu görüşün öncüleri olarak eş-Şâtibî (öl. 790/1388) ile es-Suyûtî’yi zikredebiliriz. Son asır dâimîlerinden “Mısır Dil Akademisi” üyesi Muhammed el-Hadir Huseyn de, gerek bu konuda yazdığı makalesindeki görüşü, gerekse eş-Şâtibî’nin görüşüne katılarak sadece lâfzen nakline itina gösterilen hadislerle istişhâdı kabul etmesi yönüyle orta yolu izleyenler arasında yer almaktadır.

eş-Şâtibî, “*Elfiyye*” şerhinde: “Arapların sözleri ve içinde ahlâksızlık ve fuhuş bulunan şüirleriyle istişhâd ettikleri halde, ‘mana olarak nakledildi’ diye Rasûlullah (s.a.s.)’ın hadisiyle istişhâd eden hiçbir nahivci görmüyoruz. Sahih hadisleri terk ediyorlar. Çünkü onlar manaları ile naklediliyor, rivâyetleri ve lâfızları değişiyor.”²⁵” diyerek orta yolu tutmuş oluyor.

es-Suyûtî ise, *el-İktirâh* isimli eserinde: “Hz. Peygamber (s.a.s.)’in sözleri, onun söylediği lâfızlarla rivâyet edilince, onunla istişhâd edilir. Fakat böyle bir rivâyet çok nadirdir. Böyle hadisler hem çok kısa hem de az bulunur.”²⁶” görüşünde olduğunu belirterek, adı geçen yolu benimsediğini ifade ediyor.

Muhammed el-Hadir Huseyn mevzu ile ilgili bütün görüşleri özetledikten sonra hadisleri üç kısma ayırarak kendi görüşlerini **En Güzel ve En Uygun Görüş** başlığı altında vermektedir.²⁷

Şiir (nazım)

²⁴ Sa'îd el-Efğânî, *Fî Usûli'n-Nahv*, s.,48-49. Ayrıca hadisle istişhâdı kabul etmeyenlerin iddialarına cevaplar için bkz. Hüseyin Tural, “Arap Dilinde Şiir ve Hadisle İstişhâd Meselesi”, *EAİFD*, sy. 9 (1990), s.74-76.

²⁵ el-Bağdâdî, *Hizânetü'l-edeb*, I, 12.

²⁶ es-Suyûtî, *el-İktirâh* s. 43; el-Bağdâdî, *Hizânetü'l-Edeb*, I, 13.

²⁷ Muhammed el-Hadir Huseyn, “Arapça’da Kelime ve Kuralların Doğrulanması İçin Hadislerin Kullanılması”, çev. Hasan Taşdelen, *UÜİFD*, c.13, sy., 1, 2004, s.212-213; krş. Hüseyin Tural, “Arap Dilinde Şiir ve Hadisle İstişhâd Meselesi”, *EAİFD*, sy. 9 (1990), s., 77-78.

Fasih Arapçanın gramer kaidelerini tespit eden ve lügat hazinelerini toplayan dilciler, eski lisânî malzemeyi değerlendirip ondan istifade ederken birbirini takip eden devirleri ve nesilleri göz önüne alarak, şairleri tabakalara ayırmışlardır. Bu tabakalara bir takım değerler vermişler ve bu değerleri ölçü olarak kullanmışlardır.²⁸

Abdülkâdir el-Bağdâdî, filolojik çalışmalarda hangi şâirlerin dillerinin delil ve hüccet sayılabileceğinden bahsetmiş ve şâirler için üç tasnif yapmıştır. Bunlardan yaygın tasnif diye kabul ettiği birinci tasnif şudur.²⁹

A. el-Câhiliyyûn : İmruu'l-Kays (öl. M. 540), Tarafa (öl. M. 540), Antere (öl. M. 615), Zuheyr (öl. M. 610), el-A'sâ(öl. 7/628) gibi İslâmiyetten önce yaşamış olan şâirlerdir.

B. el-Muhadramûn: Câhiliyye döneminin sonlarında gelip, şâirlik hayatlarının bir kısmını Câhiliyye, bir kısmını da İslâmî dönemde yaşamış olan Lebîd (öl.40- 41/660-661), Hassân b. Sâbit (öl. 44/673), Ka'b b. Zuheyr (öl. 26/646) gibi şâirlerdir.

C. el-Mutakaddimûn yahut İslâmiyyûn: İslâmî devrin ilk şâirleri olan Cerîr (öl.114/732), el-Ferazdak (öl.114/732) ve Zurrumme (öl.117/735) gibi şâirler bunlardandır.

D. el-Muvelledûn veya el-Muhdesûn: Üçüncü tabakadan sonra günümüze kadar gelen şâirlerdir ki, Beşşar" b. Burd (öl.167/783) ve Ebû Nuvâs (öl.199/814) bunlardandır.

İlk üç grupta yer alan şâirler topluca kudamâ (eskiler) diye isimlendirirler³⁰. Birinci ve ikinci tabakaya dâhil olan şâirlerin dillerinin fasih olduğunda ittifak edilmiştir. Muasırarınca muhdes sayıldığı halde zamanla eskiler arasına katılan Ebû Amr b. Alâ gibi, eski dil âlimleri tarafından bazı dil hataları tespit edilmekle birlikte meselâ el-Ferazdak, Zurrumme ve el-Kumeyt (öl.126/744)'te olduğu gibi, Üçüncü tabaka şâirlerinin şiirleri de yaygın olan görüşe göre delil kabul edilmiştir.

İsmail Durmuş, bu hususta şöyle demektedir: "İstîşhâd edilen metinler; şiir ve şiir dışı sözler olmak üzere ikiye ayrılır. Arap edebiyatında şâirler istîşhâd açısından Câhiliye dönemi şâirleri, muhadram şâirler, İslâm'ın ilk döneminde yetişen şâirler (mütakaddimûn) ve yeni şâirler (muvelledûn, muhdesûn) olmak üzere dört gruba ayrılır. Edebî ilimlerden lügat, sarf ve nahivde ilk üç gruba dahil olan şâirlerin şiirleriyle istîşhâd edilir ve 150 (767) yılına kadar devam eden bu devirlere "ihticâc (istîşhâd)

²⁸ Nihad, M. Çetin, *Eski Arap Şiiri*, İstanbul, 1973, s.5.

²⁹ el-Bağdâdî, *Hizânetü'l-edeb*, I, 5-7; Hüseyin Tural, "Arap Dilinde Şiir ve Hadisle İstîşhâd Meselesi", *EAİFD*, sy. 9 (1990), s.67-69.

³⁰ Nihad, M. Çetin, *Eski Arap Şiiri*, s. 7.

asrı” adı verilir. Şiirleriyle istiṣhâdın câiz görüldüğü en son şair İbrâhim b. Herme’dir (ö. 150/767). Ebû ‘Amr b. ‘Alâ’ gibi bazı dilciler, kendi dönemlerinde yaşayan birçok şairi yeni kabul ederek şiirleriyle istiṣhâd etmemişlerdir. Bununla birlikte müvelledûn içerisinde güvenilir ve sağlam olanların, özellikle dil âlimlerinin sözleriyle istiṣhâdı câiz görenler olmuştur. Nitekim Sîbeveyhi ile Ahfeş el-Evsat; yeni şairlerin ilki olan Beşşâr b. Bürd’un, Zemahşerî de Ebû Temmâm’ın şiiriyle istiṣhâd etmiştir.³¹”

Nesir

İstiṣhâd edilen metinlerden biri de nesirdir. Bu, şiirin zıddına söyleyene herhangi bir şart ve zorunluluk yüklemeyen dilin kullanılmasının örneğini teşkil eder. Bilindiği gibi edebî çalışmalarda nesir, sanatsal ve normal olmak üzere iki kısma ayrılır.

A. Sanatsal nesir, nesrin bu kısmı da kendi arasında birkaç çeşittir.

1. Hutbe (nutuk, söylev, hitabe vs.). Araplar, hitabette öyle meşhur olmuşlardır ki; bu onların ilk öğretim aracı olmuştur. Nitekim kabilenin yöneticisi, reisi minbere (kursü) çıkar, topluluğuna hitap eder ve isteklerini bu yolla kendilerine ulaştırırdı.

2. Mektuplar. Bunlar, hutbeler kadar meşhur ve önemli değildir. Peygamber’in (s.a.s), halifelerin, komutanların ve valilerin mektuplarıdır. Mektuplar da, nahvî kuralların belirlenmesinde mümkün olan örnekleri oluşturmaktadırlar.

3. Hikem (hikmetli söz) ve emsâl (darb-ı mesel). Bunlar, istiṣhâdda hutbe ve mektuplardan daha çok kullanılmaktadır. Gramere dair kitaplarda fazla kullanılmıştır.

B. Normal nesir (karşılıklı konuşma dili). Nahivciler, dilin kullanımlarının ve Arapça üsluplarının birçok malzemesini taşıdığı için günlük konuşma diline önem vermişlerdir. Bunlar kitaplarında, güvenilir râvilerden aldıkları ifade ve duyularına güvendikleri kişilerin günlük dilleri ile istiṣhâd etmişlerdir.³²

Hangi Arap lehçeleriyle istiṣhâdın sahih olduğu hususunda ise, bir kısım tartışmalar söz konusu olmuştur. Bu hususta İsmail Durmuş, şu bilgileri vermektedir. “Bütün Arap lehçeleriyle istiṣhâd sahih olmakla birlikte Kureyş, Kays, Temîm, Esed, Hüzeyl, bazı Kinâne kabileleriyle Tayy kabilelerinin lehçeleri daha muteberdir. Yunanlılar’a komşu olan Tağlib, İran’a komşu olan Bekir b. Vâ’il gibi Arap olmayan unsurlarla sınır komşusu kabilelerin lehçelerinden istiṣhâd ise uygun görülmemiştir. Hem çölde hem şehirde yaşayan kabilelerin lehçeleri de, istiṣhâd açısından makbul

³¹ İsmail Durmuş, “İstiṣhâd”, *DİA*, XXIII, 396.

³² “قضية الاحتجاج في النحو العربي”, <http://zahra1.com/BHOOTH/BO-ehetegag2.html>, (14.08.2014).

sayılmamıştır.

Dürüstlük şartı istişhâdda kendisinden rivayette bulunulan kimsede değil râvide aranmış, müslüman olmayanların, çocukların, kadınların ve delilerin sözleriyle de istişhâd edilmiştir³³. Uydurma olması veya bir müvelled şaire ya da sözüne güvenilmeyen birine ait bulunması ihtimalinden dolayı söyleyeni bilinmeyen nazım ve nesirle istişhâd câiz görülmemiştir. Lehçelerin birbiriyle karışması istişhâda engel değildir. İki ve daha fazla rivayeti olan şâhidle vezin ya da kafiye zoru ile yapılmış değişikliklerle de istişhâd câizdir. İrabı ve anlamı kesin olmayan, ihtimal taşıyan şâhid geçersizdir. Bu ilkeler hem Arap gramerinde hem de Arap sözlüğünde uygulanır.³⁴

İbn Mu'tî ve Kitabu'l-Fusûl Fi'n-Nahv Adlı Eseri

Asıl adı, Yahyâ b. 'Abdilmu'tî b.'Abdinnûr olan İbn Mu'tî, Cezayir'in bir liman kenti olan Bacâya şehrinde 564/1169'da doğmuş, buradaki tahsilinden sonra Şam'da ve hayatının son zamanlarını da Kahire'de geçirmiş olan çok yönlü ilim adamlarından biridir.

Birçok ilim sahasıyla meşgul olmuş, kıymetli eserler vermiştir. Tarzının ilki olan *Elfiye*'si ve *Kitâbu'l-Fusûl fi'n-Nahv* adlı kitabı en değerli eserlerindedir. İbn Mu'tî, daha ziyâde eserleri ve fikirleri ile tanınmaktadır. 628/1231 tarihinde Kahire'de ölmüş ve Karafa mezarlığında İmam Şâfiî'nin türbesi yakınlarına defnedilmiştir.³⁵

Kitâbu'l-Fusûl fi'n-Nahv bir öğretim kitabı olarak yazılmıştır. Nitekim müellif eserinin baş tarafında bu hususa bizzat işarette bulunmuştur. Kitap, kısa ve vecizdir. Müellif, eserini kendi devrinin kültür seviyesine göre yazdığı için günümüzde anlaşılması zor olup şerh ve izahı gerekli kılmaktadır. İbn Mu'tî, eserde kaideleri vermekle yetinmeyip konu ile ilgili görüş ve münakaşaları az da olsa zikredip tercihler de yapmıştır. Eserde nahiv ve sarf konuları bir bütün olarak ele alınmış ve ilk kısımda nahiv konuları incelenmiş, daha sonra sarf konularına yer verilmiştir.

Bu, müteahhirin ulamâsının da takip ettiği metottur. Sonunda bir de Zarâ' iru'l-aş'âr diye bir fasıl bulunmaktadır.

³³ Süyûtî, *el-Müzhir fi 'Ulûmi'l-Luğa ve Envâ'ihâ*, I-II, nşr., M. Ahmed Câdelmevlâ ve dğr. Kahire, tsz. I, 138-144.

³⁴ İsmail Durmuş, "İstişhâd", *DİA*, XXIII, 397; krş. es-Suyûtî, *el-İktirâh* ,s.47 vd.; el-Bağdâdî, *Hizânetü'l-Edeb*, I, 5 vd.; Sa'îd el-Efğânî, *Fî Usûli'n-Nahv*, s.,59 vd.; Mutîr b. Huseyn el-Malikî, *Mevkifi 'İlmin li Lugati'l-Hadis min Usûli'n-Nahvi'l-'Arabî*, Câmî'ati Ummi'l-Kurâ, , s.30 vd.17.

³⁵ Hayatı ve eserleri hakkında daha geniş bilgi için bkz. İsmail Demir, *İbn Mu'tî ve Kitabu'l-Fusul Fi'n-Nahv Adlı Eseri*, basılmamış Yüksek lisans tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 1996, s.1-21.

İbn Mu'tî, eserini beş baba ve her babı da on fasıla ayırarak konuları işlemiş ve bundan dolayı da kitabına *Kitâbu'l-Fusûl fi'n-Nahv* ismini vermiştir.³⁶

Kitabu'l-Fusûl Fi'n-Nahv'm İstîşhâd yönünden değerlendirilmesi

İbn Mu'tî, yukarıda zikredilen istîşhâd metinlerinin hemen hemen hepsine eserinde yer vermiştir. Bu küçük hacimli eserde müellif, 127 yerde *Kur'ân-ı Kerîm* âyetleri ile istîşhâdda bulunmuştur. Birkaç örnek vermek gerekirse: el-memnû' min es-sarf (gayri munsarif) konusunu işlerken, gayri munsarif olan kelimenin muzaf olması durumunda, cerr alameti olarak ◌ (kesre) alabileceğine örnek olarak*³⁷ *بَاخْسِنَ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ* (... yapmakta olduklarının en güzeliyle ...) âyetini delil getirmiştir. Burada *أَخْسِنَ* gayri munsarif bir kelimedir. Başında bulunan ب (b) cârr hafidir. *أَخْسِنَ* kelimesi, kendinden sonra gelen *الَّذِي* anlamındaki *مَا* kelimesine muzaf olduğundan dolayı, mecrur konumunda ◌ kesre almıştır.³⁸

Mef'ûlün fâilden önce gelmesi gereken yerlerden bahsederken, mef'ûle ait bir zamirin fâile bitişmesi durumuna *³⁹ *وَإِذِ ابْتَلَىٰ إِبْرَاهِيمَ رَبُّهُ بِكَلِمَاتٍ* * (bir zaman Rabbi İbrahim'i birtakım emirlerle sınıdı...) âyetiyle istîşhâdda bulunmuştur.⁴⁰ Burada mef'ûlün fâilden önce gelmesi gerekir. Çünkü görüldüğü gibi *ابْتَلَىٰ* fiil, *رَبُّ* fâil ve muzaf, *هُ* zamiri muzafun ileyhtir, ve *إِبْرَاهِيمَ* ismine dönmektedir, (aittir) *إِبْرَاهِيمَ* ise mef'ûldür.

İbn Mu'tî, nâib-i fâil konusunda mef'ûlün bih bulunan cümlede mef'ûlün bihin nâib-i fâil olacağını, onun bulunmadığı cümlede ise sırasıyla cârr ve mecrur, mastar ve zarfın olması gerektiğini bildirmekte ve şu âyetleri delil getirmektedir.⁴¹ *⁴² *غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ* * (... gazaba uğrayanlarınkine değil...) *⁴³ *فَإِذَا نُفِخَ فِي الصُّورِ نَفْخَةٌ وَاحِدَةٌ* * (Sûra bir defa üfürülünce, ...) ilk âyette *الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ* kelimesi, ismül mef'ûl olduğu için nâib-i fâil alır. İkinci âyette ise *نُفِخَ* kelimesi ise cârr ve mecrur olarak onun nâib-i fâili olur. İkinci âyette ise *نُفِخَ* meçhul fiil, *نُفْخَةٌ* ise mastardır. Burada nâib-i fâildir.

Çekimi olmayan (gayri mutasarrıf) fiiller konusunda övgü ve yergi (*نَعْمَ* *بِئْسَ*) kalıplarını anlatırken, fâillerinin gizli zamir (muzmer) olması durumunda, o fâil olan gizli zamirin temyiz olmak üzere mansup, nekre ve

³⁶ Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. İsmail Demir *İbn Mu'tî ve Kitabu'l-Fusul fi'n-Nahv Adli Eseri*, basılmamış Yüksek lisans tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 1996, s.23-25.

³⁷ Nahl, 16/96.

³⁸ İsmail Demir *İbn Mu'tî ve Kitabu'l-Fusul fi'n-Nahv Adli Eseri*, metin, s. 5.

³⁹ Bakara, 2/124.

⁴⁰ İsmail Demir, *İbn Mu'tî ve Kitabu'l-Fusul fi'n-Nahv Adli Eseri*, metin, s.12.

⁴¹ A.g.e., metin, s. 14.

⁴² Fâtîha, 1/7.

⁴³ Hâkka, 52/13.

müfret bir kelime ile açıklığa kavuşturulması gerektiğine, *⁴⁴ بئسَ لِلظَّالِمِينَ بَدَلًا. *⁴⁵ (Bu zalimler için ne kötü bir bedeldir.) âyeti ile delil getirmektedir. Burada بئسَ yergi fiilinin fâili gizli bir هُوَ zamiridir. بَدَلًا kelimesi ise temyîz olmak üzere onu açıklayan mansup, nekre ve müfret bir kelimedir.

Fiil gibi amel eden isimler konusunda, ismü't-tafdîl'den sonra gelen kelimenin temyiz olmasına âyetle istişhâdda bulunmaktadır.⁴⁶ Şöyle ki, * خَيْرٌ *⁴⁷ (Bu zalimler için ne kötü bir bedeldir.) âyeti ile delil getirmektedir. Burada خَيْرٌ kelimesi ise temyîz olarak mansuptur. Yine ikinci خَيْرٌ kelimesi de ismü't-tafdîl ve ondan sonra gelen أَمَلًا kelimesi de aynı şekilde temyîzdir.

Müellif, bir ismin ال (lam'ı-ta'rif) takısıyla marife yapılması konusunda kelimenin başına gelen bu lam'ı-ta'rif takısının cins ve ahd ifade edişi hususunda da âyetlerle delil getirmiştir. *⁴⁸ كَمَا أَرْسَلْنَا إِلَىٰ فِرْعَوْنَ رَسُولًا. *⁴⁹ (... Nitekim, Firavun'a da bir peygamber göndermiştik. Ama Firavun, o peygambere isyan etti.) * وَالْعَصْرِ. إِنَّ الْإِنْسَانَ لَفِي *⁵⁰ خُسْرٍ. *⁵¹ (And olsun zamana ki, insan gerçekten ziyandadır.) Yukarıdaki birinci âyette, الرَّسُولُ kelimesinin başındaki ال ahd içindir. Zira bunun yerine (فَعَصَاهُ) bir ة zamiri konabilir, anlam değişmez. İkinci âyette bulunan الْإِنْسَانَ kelimesindeki ال ise cins içindir.

İbn Mu'tî, bu eserinde tek bir tane hadisle istişhâd ettiğini görmekteyiz. Fiil gibi amel eden isimler konusunda, ismü't-tafdîlin amel etmesi hususundadır. Nitekim o, bu mevzuda şunları kaydetmektedir; İsmü't-tafdîl ancak muzmeri (zamir) ref eder, açık ismi ref etmez, ancak kuraldışı yani istisnâ ve şâz olarak açıktaki fâilini ref eder, der ve şu hadisi istişhâd eder.⁵¹ *⁵² مَا مِنْ أَيَّامٍ أَحَبُّ إِلَى اللَّهِ فِيهَا الصَّوْمُ مِنْهُ فِي عَشْرِ ذِي الْحِجَّةِ. *⁵³ bu örnekte görüldüğü gibi أَحَبُّ kelimesi ismü't-tafdîl ve الصَّوْمُ kelimesi ise onun fâilidir, ve burada ismü't-tafdîl, fâilini açık bir isim olarak almış ve onu ref etmiştir.

⁴⁴ Kehf, 18/50.

⁴⁵ İsmail Demir *İbn Mu'tî ve Kitabu'l-Fusul fi'n-Nahv Adlı Eseri*, metin, s.15.

⁴⁶ A.g.e., metin, s. 44.

⁴⁷ Kehf, 18/46..

⁴⁸ İsmail Demir *İbn Mu'tî ve Kitabu'l-Fusul fi'n-Nahv Adlı Eseri*, metin, s.51-52.

⁴⁹ Müzzemmil, 73/15-16.

⁵⁰ Asr, 103/1-2.

⁵¹ İsmail Demir *İbn Mu'tî ve Kitabu'l-Fusul fi'n-Nahv Adlı Eseri*, s., , metin 44.

⁵² İbn Mâce, Muhammed b. Yezîd, *Sünen İbn Mâce*, I-II, nşr. M. Fuad 'Abdülbâkî, İstanbul, 1401/1981, sıyâm kitabı, bab, sıyâmu'l-'aşr, I, 550-551; et-Tirmizî, Ebû 'İsâ Muhammed b. 'İsâ b. Savrah, *Sünenü't-Tirmizî*, I-IV, nşr. M. Fuad 'Abdülbâkî, Beyrut, 1377/1958, kitabı's-savm, bab, 52, 3, 130-131; es-Suyûtî, Celâluddîn, *el-Câmi'u's-sağîr*, I-II, Kahire, 1402/1982, II, 155.

Müellif, *Kur'ân-ı Kerîm* âyetlerinden sonra en çok şiirle istişhâd etmiştir. Delil getirdiği şiir sayısı yetmiş sekizdir. İstişhâd edilen *Kur'ân-ı Kerîm* âyetleriye karşılaştırıldığında, aralarında önemli oranda farkın olduğu görülmektedir.

İsm'in mebnî olmasını gerektiren sebepler konusunda, gayr-i mütemekkin mebniye muzaf olduğunda kelimenin mebnî olacağına dair aşağıdaki beyti şahit getirmiştir.⁵³ (Tavil⁵⁴)

عَلَى حِينٍ عَائِبَتِ الْمَشِيبِ
عَلَى
وَقَلْتُ: أَلَمَّا وَالشَّيْبُ وَارْعُ⁵⁵
الصَّبَا

Arzularından dolayı yaşlılığı kınadığımda; dedim ki: yaşlılık, arzu ve isteklere engel iken hâlâ uyanmayayım mı?

Bu beyitte, حِينٍ kelimesi عَائِبَتِ cümlesine muzaf olmuştur; عَائِبٌ fiili mazi bir fiildir. Yani gayr-i mütemekkindir. Dolayısı ile حِينٍ kelimesi َ (fetha) üzere mebnidir ve عَلَى harf-i cerrinden dolayı sonu değişmemiştir.

Geçişli geçişsiz bütün fiillerin aldıkları öğeler konusunda, bazen hal sahibinin (نو الحال) marife takdirinde nekre olarak gelebileceğini ancak bu durumun nekre olan sıfatın, mevsufunun önüne geçmesi halinde olabileceğini bildirmekte ve aşağıdaki beyt ile istişhâd etmektedir.⁵⁶ (Recez⁵⁷)

⁵³ İsmail Demir *İbn Mu'tî ve Kitabu'l-Fusul Fi'n-Nahv Adl tEseri*, metin, s.8.

⁵⁴ Şair, en-Nâbiğa lakaplı, Ziyâd b. ez-Zubyânî'dir. Bkz. İbn Kuteybe, Abdullah b. Muslim, *eş-Şi'r ve's-Şu'arâ*, nşr. M. J. DE GOEJE, Leiden, 1902, s.70; es-Suyûtî, Celâluddîn, *Şerhu Şevâhidi'l-Muğni*, I-II, nşr. Ahmed Zâfir Kûcân, Dimaşk, 1386/1966, I, 78; el-Bağdâdî, *Hizânetü'l-Edeb*, II, 135; ez-Ziriklî, Hayruddîn, *el-A'lâm*, I-XII, Beyrut, 1969, III, 92; 'Omer Farrûh, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, I-III, Beyrut, 1388-89/1969-72, I,178.

⁵⁵ en-Nâbiğa ez-Zubyânî, *Dîvân*, nşr. Şukrî Faysal, Beyrut, 1968, s. 44; Sibeveyh, *el-Kitâb*, II, 330; ez-Zeccâcî, Ebu'l-Kâsim 'Abdurrahmân, *el-izâh fi 'İleli'n-Nahv*, nşr. Mâzin el-Mubârek, Kahire, 1378/1959, s. 114; İbn Hişâm el-Ensârî, 'Abdullah Cemâluddîn, *Şerhu Şuzûri'z-Zeheb*, İstanbul,1385/1965, s.78; İbn Hişâm el-Ensârî, 'Abdullah Cemâluddîn, *Muğn'l-Lebîb*, I-II, nşr. M. Muhyiddîn 'Abdulhamîd, Beyrut, 1411/1991, II, 594; İbn 'Akîl, Bahâ'uddîn 'Abdullâh, *Şerh İbn 'Akil*, nşr. Kâsim eş-Şamâ'î er-Rufâ'î, Beyrut, 1408/1987; II, 57; es-Sabbân, Muhammed b. 'Alî, *Hâşiyetu's-Sabbân 'alâ Şerhi'l-Aşmûnî ve ma'ahu Şerhu's-Şevâhid li'l-'Aynî*, I-IV, Kahire, tsz., III, 266, IV, 8.

⁵⁶ İsmail Demir *İbn Mu'tî ve Kitabu'l-Fusul fi'n-Nahv Adl tEseri*, metin, s. 20.

⁵⁷ Şair, Kuseyyir 'Azze, lakaplı Ebû Sahr Kuseyyir b. 'Abdirrahmân İbnu'l-Esed (öl.105/723), *eş-Şi'r ve's-Şu'arâ*, s., 316; es-Suyûtî, *Şerhu Şevâhidi'l-Muğni*, I, 64; el-Bağdâdî, *Hizânetü'l-Edeb*, V, 221; ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, VI, 72; 'Omer Farrûh, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, I,617.

لَمِيَّةٌ مُوحِشًا طَلُّ يَلُوحُ كَانَهُ خَلْنٌ⁵⁸

Meyyete (bayan ismi) için, terk edilen evde, kılıç kıymı gibi parlayan bir kalıntı vardır.

Beyitteki مُوحِشًا kelimesi, nekre olup hal sahibinin önüne geçmiş ve lafzan mansup haldir. طَلُّ kelimesi ise hal sahibidir ve hal kendisinin önüne geçmiştir. Burada hal sahibi olan طَلُّ lafzan merfu muahhar mübtedadır.

Mef'ûlün leh konusunu işlerken İbn Mu'tî, onun marife olarak gelebileceğine delil olarak da şu beyti zikretmektedir.⁵⁹ Tavîl⁶⁰

وَأَغْفِرُ عَوْرَاءَ الْكِرِيمِ الذَّخَارَهُ
وَ أَعْرِضُ عَنْ سَتِّمِ اللَّيْمِ⁶¹ تَكْرَمًا

Cömert olanın malını biriktirmesi için cimriliğini bağışlarım ve saygıdan dolayı alçağın sövmesinden yüz çeviririm.

Burada mef'ûlün leh olan الذَّخَارَ kelimesi هُ zamirine muzaf olduğu için marifedir ve lafzan masuptur.

Bedelin dört kısmının isimlerini verdikten sonra her birini tek tek ele alıp işlemiş ve bedel-i kül min el-kül (bedelü't-tam) konusunda bedel ve mübdelü'n-minhin her ikisinin de nekre olabileceğine dair aşağıdaki beyt ile istihsâd etmiştir.⁶² Tavîl⁶³

⁵⁸ Kuseyyir 'Azze, *Dîvân*, nşr. İhsân 'Abbâs, Beyrut, 1391/1971, s.507; İbn Hişâm el-Ensârî, *Şerhu Şuzûri'z-Zehab*, s.24; İbn Hişâm el-Ensârî, *Muğn'l-Lebib*, I, 100, II, 503, 759; İbn Hişâm el-Ensârî, 'Abdullah Cemâluddîn, *Şerhu Katri'n-Nedâ*, nşr. M. Muhyiddîn 'Abdulhamîd, Kahire, 1383/1963, s. 236; es-Sabbân, *Hâşiyetu's-Sabbân 'alâ Şerhi'l-Aşmûni ve ma'ahu Şerhu's-Şevâhid li'l-'Ayni*, II, 174.

⁵⁹ İsmail Demir *İbn Mu'tî ve Kitabu'l-Fusul Fi'n-Nahv Adl iEseri*, metin, s., 24.

⁶⁰ Şair, Hâtim b. 'Abdullah b. Sa'd et-Tâî (öl. 600-610 M.) bkz. Ez-Zubeyr b. Bekkâr, Ebû 'Abdillah, *el-Ahbâru'l-Muvaffakiyyât*, nşr. Sâmî Mekkî el-Ânî, Bağdat, 1392/1972, s.430 vd.; el-İsfahânî, Ebu'l-Ferec 'Alî b. el-Husey, *el-Eğâni*, I-XXVII, nşr. 'Abdu'l-Emîr 'Alî Muhennâ v. dğr., Beyrut, 1412/1992, XVII, 363-394; 'Omer Farrûh, *Târihu'l-Edebi'l-'Arabî*, I,186; ez-Zirikî, *el-A'lâm*, II, 151; Daha geniş bilgi için bkz. İsmail Demir *Hâtî et-Tâ'i Hayatı, Eseri ve Edebi Kişiliği*, basılmamış Doktora tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2002, s.,62-130.

⁶¹ Hâtim et-Tâ'i, *Dîvân*, 'Âdil Suleymân Cemâl, 2. Baskı, Kahire, 141/1990, s.58; Sîbeveyh, *el-Kitâb*, I, 368; III, 127; el-Ahfeş, Ebu'l-Hasen Sa'îd b. Mes'ade, *Me'âni'l-Kur'ân*, I-II, nşr. Fâ'iz Fâris, Kuveyt, 1401/1981, I, 167; İsmail Demir, *Hâtî et-Tâ'i Hayatı, Eseri ve Edebi Kişiliği*, s,256.

⁶² İsmail Demir *İbn Mu'tî ve Kitabu'l-Fusul fi'n-Nahv Adl iEseri*, metin, s.56.

⁶³ Şair, Kuseyyir 'Azze'dir, daha önce hakkında bilgi verilmiştir.

وَكُنْتُ كَذِي رَجُلَيْنِ رَجُلٍ
صَحِيحَةٍ فَشَلَّتْ
وَ رَجُلٍ رَمَى فِيهَا الزَّمَانُ⁶⁴

Ben biri sağlam, diğeri zamanın taşlayıp da çolak ettiği iki ayaklı gibi oldum.

Bu beyitte birinci رَجُلٍ kelimesi görüldüğü gibi nekre bir kelimedir ve kendinden önce yer alan nekre رَجُلَيْنِ kelimesinden bedeldir. Bu, bedelin bedel-i küll min el-küll çeşidindedir. Mübdelü'n-minh olan رَجُلَيْنِ mecrur olduğu için, bedel olan رَجُلٍ kelimesi de mecrurdur.

Neseb (ismu'l-mansûb) konusunda فَعِيلَةٌ، فَعِيلَةٌ ve فَعُولَةٌ kalıplarındaki kelimelerin ismu'l-mansûbları yapılırken, sonlarındaki ta-i tenis (ة) ve ortadaki med ve lîn harfleri düşürülür. Meselâ: حَنِيفَةٌ حَنْفِيٌّ، جُهَيْنَةٌ جُهَيْئٌ gibi, ancak eğer bu tür kelimelerin sonlarında ta-i tenis (ة) bulunmaz ise kendilerinde bulunan ye (ي) harfi aynen kalır. Örnek: قُرَيْشِيٌّ قُرَيْشِيٌّ kelimesinde olduğu gibi, der ve buna delil olarak şu beyti zikreder.⁶⁵ Tavîl⁶⁶

بِكُلِّ قُرَيْشِيٍّ عَلَيْهِ مَهَابَةٌ
سَرِيْعٍ إِلَى دَاعِيِ النَّدَا وَالنُّكْرَمِ⁶⁷

Üzerinde bir mehabet bulunan her bir kureyşliyi, cömertliğe ve ikrama çağırana koşarken gördüm.

Yukarıdaki beyitte قُرَيْشِيٌّ Kurayş ismi قُرَيْشِيٌّ kurayşiiyyin şeklinde ortadaki (ي) harfi düşürülmeden ismu'l-mansûb yapılmıştır.

Nesir ile istişhâd hususunda da İbn Mu'tî'nin çeşitli nesir türleri ile çok fazla delil getirdiğini görmekteyiz. Bu hususa da şu örnekleri vermemiz uygun olacaktır.

Müellif, gizli bir fiil (mahzuf) ile ref ve nasb olunanalar konusunda, mef'ûlün bilh'in amili olan fiilin hazfedilmesine örnek olarak Hz. Ömer (r.anh)'in: (وَ إِيَّايَ وَأَنْ يَحْذِفَ أَحَدُكُمْ الْأَرْبَابَ. ⁶⁸) herhangi biriniz tavşanı boğazlamaktan uzak olunuz, sözünü vermiştir.⁶⁹ Burada إِيَّايَ kelimesi إِيَّاكُمْ takdirinde olup, mahzuf بَاعَدُوا fiilinin mef'ûlün bihidir. Yine aynı konuda bir

⁶⁴ Kuseyyir 'Azze, *Dîvân*, nşr. İhsân 'Abbâs, s.99; Sibeveyh, *el-Kitâb*, I, 433; el-Muberrred, Ebu'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd, *el-Muktadeb*, I-V, nşr. Muhammed 'Abdulhâlik 'Usayme, Kahire, 1415/1994, IV/290; el-Bağdâdî, *Hizânetü'l-edeb*, V, 211.

⁶⁵ İsmail Demir *İbn Mu'tî ve Kitabu'l-Fusul fi'n-Nahv Adlı Eseri*, metin, s.63.

⁶⁶ Şair, Yezid b. 'Abdi'l-Medân (öl.10/631'den sonra), bkz. İbn Tağrî Berdî, Cemâluddîn Yûsuf, *en-Nucûmu'z-Zâhire fi Mulûk-i Mısır ve'l-Kâhire*, I-XVI, Kahire, 1388-92/1962-1972, II, 308; ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, IX, 238.

⁶⁷ Sibeveyh, *el-Kitâb*, III, 337; İbnu'l-Enbârî, Kemâluddîn Ebu'l-Berekât 'Abdurrahmân, *el-İnsâf fi Mesâ'ili'l-Hulâf*, I-II, Beyrut, 1407/1987, I, 350.

⁶⁸ es-Sabbân, *Hâşiyetu's-Sabbân 'alâ Şerhi'l-Aşmûnî ve ma'ahu Şerhu's-Şevâhid li'l-'Aynî*, III, 191; İbn 'Akîl, *Şerh İbn 'Akîl*, II, 311.

⁶⁹ İsmail Demir *İbn Mu'tî ve Kitabu'l-Fusul fi'n-Nahv Adlı Eseri*, metin, s.25.

diğer örneği de şudur.⁷⁰ (71) (و مَازٍ رَأْسَكَ وَالسَّيْفِ. 71) burada da رَأْسَ kelimesi mahzûf ق emir fiilinin mef'ûlün bihidir. Bu cümlelerin takdiri ise şudur; (يَا مَازٍ! قِ رَأْسَكَ وَالسَّيْفِ) Mazin! Başını kılıçtan koru.

Diğer bir örnek ise (72) (كَلَيْهِمَا وَ تَمْرًا. 72) ifadesidir.⁷³ Burada da كَلَيْهِمَا kelimesinin amili yani onu nasb eden fiil mahzûftur. Bunun takdiri ise şöyledir; (أَطْعَمَكَ كَلَيْهِمَا تَمْرًا.) o ikisini ve hurmayı sana yediririm. Görüldüğü gibi burada كَلَيْهِمَا'nın amili olan أَطْعَمَ fiili birinci mef'ûlü olan ك zamiri ile birlikte hazf edilmiştir.

Mübteda ve haberin amili konusunda, mübtedanın nekre olabileceği durumlar hakkında bilgi verirken, mübteda olumsuz anlamı içerirse nekre olabileceğine dair şu darb'-ı-mesel (emsâl)'i istişhâd etmiştir.⁷⁴ (شَرُّ أَهْرَ ذَا)⁷⁵ darb'-ı-meseli, kötülüğün emâre ve belirtileri ortaya çıktığında söylenmektedir. شَرُّ kelimesi nekre ve sıfatlanmamış olmasına rağmen, olumsuz anlamda olduğu için mübtedadır. Takdiri şöyledir; (مَا أَهْرَ ذَا نَابٍ إِلَّا) köpeğin havlaması ancak ve ancak şerdir. Verilen bu örneklerde de anlaşılmaktadır ki, müellif her çeşit istişhâd metinini yeterince kullanmıştır.

Sonuç

Gramer çalışmaları, başlangıçta *Kur'ân-ı Kerîm*'in doğru okunup doğru anlaşılması ve Arapça'nın korunması arzusuna yönelik olsa da; sonraları gramer (dil bilgisi) öğrenme ve öğretmeyi de içine alan bir bilim dalı haline geldiğini ve bu alanda çeşitli ekoller ortaya çıktığını, çok fazla ilmi müzakere ve tartışmaların yapıldığını görmekteyiz.

İstişhâ konusunda *Kur'ân-ı Kerîm*'in mütevâtir, âhâd ve şâz bütün kıraatleriyle Arap dilinde istişhâd edildiğine ve şâz kıraatler hakkında az da olsa bazı tartışmaların varlığı ile birlikte bütün eski ve yeni dil bilimciler, hiçbir şart koşmadan *Kur'ân-ı Kerîm* ile istişhâdı kabul ettiklerine şahit olmaktadır.

Nahivciler ve diğer bütün bilginlerin, Rasûlullah (s.a.s.)'in Arapların en fasihi olduğunu, en güzel, en yaygın ve en latîf bir şekilde konuştuğunu

⁷⁰ A.g.e., aynı yer.

⁷¹ es-Sabbân, *Hâşiyetu's-Sabbân 'alâ Şerhi'l-Aşmûnî ve ma'ahu Şerhu's-Şevâhid li'l-'Aynî*, III, 191; İbn 'Akîl, *Şerh İbn 'Akîl*, II, 310.

⁷² Ebû Hilâl el-'Askerî, *Cemheretü Emsâli'l-'Arab*, I-II, nşr. M. Ebu'l-Fadl İbrâhîm ve 'Abdülmeccid Kutâmiş, Kahire, 1384/1964, II, 147; el-Meydânî, Ahmed b. Muhammed, *Mecme'u'l-Emsâl*, I-IV, nşr. M. Ebu'l-Fadl İbrâhîm, Kısır, 1979, III, 38-39.

⁷³ İsmail Demir *İbn Mu'tî ve Kitabu'l-Fusul fi'n-Nahv Adl Eseri*, metin, s., 25.

⁷⁴ A.g.e., s.27.

⁷⁵ Sîbeveyh, *el-Kitâb*, I, 329; el-Meydânî, *Mecme'u'l-Emsâl*, II, 172.

ve başka bir lehçeyle hitap ettiğinde bu lehçe sahiplerine kısa ve mûciz ifâdelerle açıklamalar yaptığı hususunda ittifak ettikleri görülmektedir.

Ancak hadislerle istiṣhâdın câiz olup olmadığı hususu ise tartışmalı bir konu olmuştur. Bu husustaki tartışmaların hicrî yedinci yüzyılda ortaya çıkıp söz konusu edilmeye başlandığı müşahede edilmektedir. Zira Arap dili grameriyle meşgul olan kadîm dil bilginlerinin çalışmalarında birinci derecede Kur'ân âyetleri ve fasih Araplardan nakledilen veya duyulan manzûm ve mensûr sözleri esas aldıklarını, hadislerle pek fazla yer vermediklerine şahit olmaktayız. Muteahhirin dilciler ise hadis lâfızlarıyla istiṣhâd edilip edilemeyeceği hususunda ihtilâf etmişlerdir. Bu hususta üç görüş ortaya çıkmıştır.

Şiirle istiṣhâda gelince; fasih Arapçanın gramer kaidelerini tespit eden ve lûgat hazinelerini toplayan dilciler, dil ile ilgili eski malzemeyi değerlendirip ondan istifade ederken birbirini takip eden devirleri ve nesilleri göz önüne alarak, şairleri tabakalara ayırdıklarını ve bu tabakalara bir takım değerler verdiklerini ve bu değerleri ölçü olarak kullandıklarını görmekteyiz. Bu dilcilerin birinci ve ikinci tabakaya dâhil olan şâirlerin dillerinin fasih olduğunu ittifakla kabul ettiklerini görmekteyiz. Yaygın olan görüşe göre üçüncü tabaka şâirlerinin şiirlerinin de delil olarak kabul edildiği ortaya çıkmaktadır.

İsmail Durmuş da, bu konuda şu özet bilgileri vermektedir: “İstiṣhâd edilen metinler şiir ve şiir dışı sözler olmak üzere ikiye ayrılır. Arap edebiyatında şairler istiṣhâd açısından Câhiliye dönemi şairleri, muhadram şairler, İslâm'ın ilk döneminde yetişen şairler (mütekaddimûn) ve yeni şairler (müvelledûn, muhdesûn) olmak üzere dört gruba ayrılır. Edebî ilimlerden lûgat, sarf ve nahivde ilk üç gruba dahil olan şairlerin şiirleriyle istiṣhâd edilir ve en son 150 (767) yılına kadar devam eden bu devirlere “ihticâc (istiṣhâd) asrı” adı verilir. Şiirleriyle istiṣhâdın câiz görüldüğü en son şair İbrâhim b. Herme'dir (ö. 150/767). Ebû Amr b. Alâ gibi bazı dilciler, kendi dönemlerinde yaşayan birçok şairi yeni kabul ederek şiirleriyle istiṣhâd etmemişlerdir. Bununla birlikte müvelledûn içerisinde güvenilir ve sağlam olanların, özellikle dil âlimlerinin sözleriyle istiṣhâdı câiz görenler olmuştur. Nitekim Sîbeveyhi ile Ahfeş el-Evsat yeni şairlerin ilki olan Beşşâr b. Bürd'ün, Zemahşerî de Ebû Temmâm'ın şiiriyle istiṣhâd etmiştir.

Hangi Arap lehçeleriyle istiṣhâdın sahih olduğu hususunda ise bir kısım tartışmalar söz konusu olduğunu ancak Kureyş, Kays , Temîm, Esed, Hüzeyl, bazı Kinâne kabileleriyle Tay kabilelerinin lehçelerini daha muteber gördükleri mülahaza edilmektedir.

İstişâdda, Dürüstlük şartını önemsediklerini ancak bunun rivayette bulunulan kimsede değil râvide aranması gerektiği görüşünün daya yaygın olduğunu görmekteyiz.

Yaptığımız çalışmada olan İbn Mu'tî'nin hemen hemen her çeşit istişâd metinini yeterince kullandığını görmekteyiz. Buradan da Müellifin olan İbn Mu'tî konusunda genel görüşe uyduğunu anlamaktayız.

Kaynakça.

- el-Bağdâdî, Abdülkâdir b. Ömer, *Hizânetü'l-Edeb*, I- XIII, nşr. Abdüsselâm M. Hârûn, Kahire.
- el-Cevherî, İsmâ'îl b. Hammâd, *es-Sihâh Tâcu'l-Luğa ve Ssihâhu'l-Arabiyye*, I-VI, nşr. Ahmed 'Abdulğafûr 'Attâr, Beyrut, 1399/1979.
- Ebû Hilâl el-'Askerî, *Kitâbu's-Sinâ'ateyn el-Kitâbe ve's-Şi'r*, İstanbul, 1320.
- _____, *Cemheretü Emsâli'l-Arab*, I-II, nşr. M. Ebu'l-Fadl İbrâhîm ve 'Abdülmeçîd Kutâmiş, Kahire, 1384/1964.
- el-Ehfeş, Ebu'l-Hasen Sa'îd b. Mes'ade, *Me'âni'l-Kur'ân*, I-II, nşr. Fâ'iz Fâris, Kuveyt, 1401/1981.
- el-Ferâhîdî, Halil b. Ahmed, *Kitâbu'l-'Ayn*, I-VIII, Beyrut, 1408/1988.
- Hâtim et-Tâ'î, Dîvân, 'Âdil Suleymân Cemâl, 2. Baskı, Kahire, 141/1990.
- Hüseyin Tural, "Arap Dilinde Şiir ve Hadisle İstişâd Mesele", *EAİFD*, sy. 9 (1990), 67-79.
- İbn 'Akîl, Bahâ'uddîn 'Abdullâh, *Şerh İbn 'Akîl*, nşr. Kâsim eş-Şamâ'î er-Rufâ'î, Beyrut, 1408/198.
- İbn-i Cinnî, Ebu'l-Feth 'Osmân, *el-Muhteseb*, nşr. 'Al'i en-Necdî Nasîf – 'Abdu'l-Fettâh İsmâ'îl Şiblî, I-II, Kahire, 1386/1966.
- İbn Hişâm el-Ensârî, 'Abdullah Cemâluddîn, *Şerhu Şuzûri'z-Zeheb*, İstanbul, 1385/1965.
- _____, *Muğn'l-Lebîb*, I-II, nşr. M. Muhyiddîn 'Abdulhamîd, Beyrut, 1411/1991.
- _____, *Şerhu Katri'n-Nedâ*, nşr. M. Muhyiddîn 'Abdulhamîd, Kahire, 1383/1963.
- İbn Kuteybe, Abdullah b. Muslim, *eş-Şi'r ve's-Şu'arâ*, nşr. M. J. DE GOEJE, Leiden, 1902.
- İbn Mâce, Muhammed b. Yezîd, *Sünen İbn Mâce*, I-II, nşr. M. Fuad 'Abdulbâkî, İstanbul, 1401/1981.
- İbn Sinân el-Hafâcî, *Sirrü'l-Fesâha*, Beyrut, 1402/1982.
- İbn Tağrî Berdî, Cemâluddîn Yûsuf, *en-Nucûmu'z-Zâhire fî Mulûk-i Mısır ve'l-Kâhire*, I-XVI, Kahire, 1388-92/1962-1972.
- İbnu Manzûr, Muhammed b. Mukerrem, *Lisânu'l-Arab*, I-XV, Dâr Sâdır, tsz.

- İbnu'l-Enbârî, Kemâluddîn Ebu'l-Berekât 'Abdurrahmân, *el-İnsâf fi Mesâ'ili'l-Hilâf*, I-II, Beyrut,1407/1987.
- el-İsfahânî, Ebu'l-Ferec 'Alî b. el-Husey, *el-Eğânî*, I-XXVII, nşr. 'Abdu'l-Emîr 'Alî Muhennâ v. dğr., Beyrut, 1412/1992.
- İsmail Demir *İbn Mu'tî ve Kitabu'l-Fusul fi'n-Nahv Adlı Eseri*, basılmamış Yüksek lisans tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 1996.
- İsmail Demir *İbn Mu'tî ve Kitabu'l-Fusul fi'n-Nahv Adlı Eseri*, basılmamış Yüksek lisans tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 1996.
- İsmail Durmuş, "İstişâd", *DİA*, XXIII, 396.
- Kuseyyir 'Azze, *Dîvân*, nşr. İhsân 'Abbâs, Beyrut, 1391/1971.
- قضية الاحتجاج في النحو العربي, <http://zahra1.com/BHOOTH/BO-ehtegag2.html>., (14.08.2014).
- el-Meydânî, Ahmed b. Muhammed, *Mecme'u'l-Emsâl*, I-IV, nşr. M. Ebu'l-Fadl İbrâhîm, Mısır, 1979.
- el-Muberrred, Ebu'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd, *el-Muktadeb*, I-V, nşr. Muhammed 'Abdulhâlik 'Usayme, Kahire, 1415/1994.
- Muhammed el-Hadır Huseyn, "Arapça'da Kelime ve Kuralların Doğrulanması İçin Hadislerin Kullanılması", Çev. Hasan Taşdelen, *UÜİFD*, c.,13, sy., 1, 2004, 210-225.
- Muhammed Salih Şerif Askerî, "el-İstişâd bi'l-Hadîsi'n-Nebeviyyi's-Şerîf inde'l-Luğaviyyîn", *Âfâku'l-Hadarâti'l-İslâmiyye*, *Akadamiyyetü'l-'Ulûmi'l-İnsâniyye ve'd-Dirâsâti's-Sakâfiyye*, yıl, 13, sayı,II, 97-113, 1431h.
- Mutîr b. Huseyn el-Malikî, *Mevkifi 'İlmin li Lugati'l-Hadîs min Usûli'n-Nahvi'l-'Arabî*, Câmî'ati Ummi'l-Kurâ, 1422-1423h.
- Mütercim Asım Efendi, *Kâmûsu'l-Muhît* Tercümesi, I-VI, nşr, Mustafa Koç – Eyyüp Tanrıverdi, İstanbul, 2013.
- en-Nâbiğa ez-Zubyânî, *Dîvân*, nşr. Şukrî Faysal, Beyrut, 1968.
- Nihad, M. Çetin, *Eski Arap Şiiri*, İstanbul, 1973.
- 'Omer Farrûh, *Târîhu'l-Edebi'l-'Arabî*, I-III, Beyrut, 1388-89/1969-72.
- Özbalıkcı Mehmet Reşit, *Kur'an ve Hadîs'in Arap Gramerindeki Rolü*, İzmir, 2006.
- Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fi Gâribu'l-Kur'an*, nşr. Mektebetu Nezzâr Mustafa el-Bâz.
- es-Sabbân, Muhammed b. 'Alî, *Hâşiyetu's-Sabbân 'alâ Şerhi'l-Aşmûni ve ma'ahu Şerhu's-Şevâhid li'l-'Aynî*, I-IV, Kahire, tsz.
- Sa'îd el-Eğânî, *Fî Usûli'n-Nahv*, Dimaşk,1383/1964.

Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı: 3, Kars 2015

- Sıbeveyh, Ebû Bişr ‘Amr b. Osmân b. Kanber, *el-Kitâb*, nşr. Muhammed Hârûn, I-V, Kahire, 1408/1988.
- es-Suyûtî, Celâluddîn ‘Abdurrahmân, *el-İktirâh fî ‘İlmi Usûli’n-Nahv*, nşr ‘Abdulhakîm ‘Atiyye, Dimaşk, 1427/2006.
- _____, *el-Câmi‘u’s-Sağîr*, I-II, Kahire, 1402/1982.
- _____, *Şerhu şevâhidi’l-Muğnî*, I-II, nşr. Ahmed Zâfir Kûcân, Dimaşk, 1386/1966.
- _____, *el-Müzhir fî ‘Ulûmi’l-Luğa ve Envâ‘ihâ*, I-II, nşr., M. Ahmed Câdelmevlâ ve dğr. Kahire, tsz.
- et-Tahânevî, Ebû ‘Alî b. ‘Alî, *Keşşâfu Istulâhâtî’l-Funûn*, II. cilt Calcuta. 1862.
- et-Tirmizî, Ebû ‘İsâ Muhammed b. ‘İsâ b. Savrah, *Sunenu’t-Tirmizî*, I-IV, nşr. M. Fuad ‘Abdulbâkî, Beyrut, 1377/1958, kitâbu’s-savm, bab, 52, 3, 130-131.
- ez-Zebîdî, *Tâcu’l-‘Arûs min Cevâhiri’l-Kâmûs*, I-X, Kahire, 1306.
- ez-Zeccâcî, Ebu’l-Kâsim ‘Abdurrahmân, *el-îzâh fî ‘İleli’n-Nahv*, nşr. Mâzin el-Mubârek, Kahire, 1378/1959.
- ez-Zirikî, Hayruddîn, *el-A‘lâm*, I-XII, Beyrut, 1969.
- ez-Zubeyr b. Bekkâr, Ebû ‘Abdillâh, *el-Ahbâru’l-Muvaffakiyyât*, nşr. Sâmi Mekkî el-‘Ânî, Bağdat, 1392/1972.